
Machtsverhoudingen tussen de seksen

Wilhelmina van Wetering

Besproken worden:

Postel-Coster, Els, **Ongekende wegen. Macht en onmacht van vrouwen in Sri Lanka, Egypte en West-Afrika**, DSWO Pers, Leiden 1985, 258 p.

uit de serie **Vrouwen en Ontwikkeling**

Beij, Ilsa de, **Van noot tot noodzaak. Het belang van karité voor vrouwen in een Gourounsi-dorp in Boven-Volta**. Onderzoekscentrum Vrouwen en Ontwikkeling, Leiden 1982, 128 p.

Bosch, Ellie, **Marktvrouwen van Bobo. Het leven en werk van handelaarsters in de stad Bobo-Dioulasso in Boven-Volta**. Onderzoekscentrum Vrouwen en Ontwikkeling, Leiden 1983, 179 p.

Rookhuizen, Marion, **Vrouwen van Rana. De behoeften en mogelijkheden van vrouwen in een Mossi-dorp in Boven-Volta**. Onderzoekscentrum Vrouwen en Ontwikkeling, Leiden 1984, 229 p.

uit de serie **Women and Development series Egypt**

Van der Most van Spijk, Marileen, **Who cares for her health? An anthropological study of women's health care in a village in Upper Egypt**. Research Centre Women and Development, Cairo/Leiden 1982, 99 p.

Van der Most van Spijk, Marileen; Hoda Youssef Fahmy, Sonja Zimmermann, **Remember to be firm. Life histories of three Egyptian women**. Research Centre Women and Development, Cairo/Leiden 1982, 79 p.

Van der Most van Spijk, Marileen, **Eager to learn. An anthropological study of the needs of Egyptian village women; report of an experiment**. Research Centre Women and Development, Cairo/Leiden 1982, 84 p.

Zimmermann, Sonja D., **The cheese makers of Kafr al Bahr. The role of Egyptian women in animal husbandry and dairy production**. Research Centre Women and Development, Cairo/Leiden 1982, 55 p.

Zimmermann, Sonja D., **The women of Kafr al Bahr. A research into the working conditions of women in an Egyptian village**. Research Centre Women and Development, Cairo/Leiden 1982, 149 p.

De grote kans voor de feministische antropologie om haar reputatie in het land te vestigen is het onderzoeksproject 'Vrouwen en Ontwikkeling' geweest. Het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking heeft een team van antropologen en sociologen opdracht gegeven onderzoek te doen in drie verschillende regio's,

Sri Lanka, Egypte en West-Afrika, met het doel tot beleidsaanbevelingen te komen. Het begrip 'basisbehoeftenstrategie' stond toen, op de drempel van de jaren tachtig, centraal in het denken over ontwikkeling, en hoofddoel was dan ook knelpunten voor succesvolle deelname van vrouwen aan het ontwikkelingsproces te ontdekken om deze vervolgens te kunnen wegnemen.

Over deze onderzoeken zijn een aantal deelpublikaties verschenen, en ter bekroning een algemene studie, onder redactie van de projectleidster Els Postel-Coster. Hier is, in aansluiting op een veranderde vraagstelling binnen de feministische antropologie, een verschuiving in het aandachtsveld tot stand gekomen. Nu genieten vooral de machtsverhoudingen tussen de seksen de aandacht. Vanuit hun onderzoekservaring hebben de deelneemsters aan dit project een bijdrage aan dit thema geleverd. Dit belooft dus als het ware een dubbel rendement van het onderzoek: zowel deelrapporten als een algemeen overzicht vanuit een breder perspectief.

Het doel is zonder meer interessant en sympathiek te noemen en het onderzoek heeft ook onmiskenbaar resultaten opgeleverd. Een aantal van deze studies is er inderdaad in geslaagd vrouwen 'zichtbaar te maken', te laten zien hoe groot haar aandeel in het produktieproces is en hoe gering de erkenning en beloning daarvoor vaak is, in absolute en relatieve termen. Of hiermee ook te constateren valt dat het doel gerealiseerd is, is een andere zaak, die slechts ten dele binnen het machtsbereik van de onderzoeksters ligt. In zekere zin heeft de studie van Sonja Zimmermann waarschijnlijk het meest hieraan beantwoord. In het geval van de Egyptische kaasmaaksters zijn de mogelijkheden waarschijnlijk het grootst om hulpprojecten af te stemmen op de behoeften van vrouwen. Maar voor West-Afrika lijken de vooruitzichten op directe lotsverbetering veel somberder: in de titel van Marion Rookhuizens bijdrage aan de bundel (Wat valt er nog te kiezen voor de vrouwen van Rana?) komt dit duidelijk tot uitdrukking.

De betekenis van dit type onderzoek wordt door Els Postel (1985, 6) als volgt toegelicht: 'Vrouwen zijn dikwijls niet gewend hun eigen behoeften te formuleren of ze zelfs maar bij zichzelf te herkennen'. Dit plaatst de onderzoeksters in een strategische rol. Zij moeten dan gaan bepalen wat vrouwen *werkelijk* willen. Een gevaarlijke ontwikkeling die doet denken aan de manier waarop sommige marxisten het 'valse bewustzijn' van anderen wensen op te ruimen. Vanuit dit superieure gezichtspunt slaan ze soms ook een beschermende toon aan: *Eager to learn* is de titel van één van de boekjes uit de serie, waarin Marileen van der Most van Spijk (1982, 34) verslag doet van pogingen een vrouwencentrum te laten functioneren. Daar werden naast een alfabetiseringscursus ook naailessen en voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd. De leergierigen bleken echter een beperkte categorie van de dorpsbewoonsters uit te maken; het ging om jonge meisjes uit de middengroep, waar men al aan een zekere graad van scholing

gewend was. De meeste vrouwen kwamen er voor een praktisch doel: om gebruik te maken van een machine die dienstig is bij de zuivelbereiding. Dit is natuurlijk ook in onze eigen maatschappij een bekend verschijnsel; met voorlichting en scholing bereikt men vaak niet diegenen voor wie het nu juist was bedoeld. Men kan zich hierbij ook afvragen of activiteiten als godsdienst- en naallessen, gezien de ideologie van de onderzoeksters, niet als rolbevestigend moeten worden gezien, omdat zij ten slotte zullen uitlopen op *housewifization*. Als het vroeger om dit soort activiteiten van missie of zending ging, waren kritische geesten zelfs vaak geneigd hier verkapte pogingen tot indoctrinatie in te zien. Achteraf moet men zich dus afvragen of deze organisaties hun tijd niet ver vooruit waren. Maar misschien leert de ervaring een zekere bescheidenheid; niet overal kan men op stel en sprong wonderen van emancipatie tot stand brengen. Als probleem wordt dit overigens niet onderkend, de toon over het centrum blijft er één van stralend optimisme.

De vraag blijft natuurlijk of, en in hoeverre, vrouwen moeite hebben haar wensen kenbaar te maken. Een gebrek aan enthousiasme voor acties of organisaties kan ook uit andere motieven voortkomen. Als er sprake is van onwil of onvermogen wordt niet altijd duidelijk gemaakt wat hiervan de achtergrond is (zie b.v. Risseeuw in Postel 1985, 115). In Egypte lieten de dorpsvrouwen de organisatie van activiteiten in het vrouwen centrum graag aan de onderzoeksters over (Van der Most van Spijk loc. cit.), in West-Afrika daalde de geestdrift als er geen uitdeling van voedsel aan verbonden was: 'Zonder eten kunnen we niet werken' zeiden de vrouwen (De Beij 1982, 90). Echt monddood kun je ze niet noemen.

Bij de behoefte een stem te geven aan degenen die niet gehoord worden, schuwt men het klagen niet. Gebruik van bepaalde stijlmiddelen, retoriek soms, is hierbij niet helemaal te vermijden en zelfs noodzakelijk. Veel hangt af van de schrijfvaardigheid van de onderzoeksters. Van mensen die hun eerste onderzoeksverslag uitbrengen kan men niet verwachten dat zij Multatuli's zijn. Deze auteur slaagde erin het gevoel voor onrecht over te brengen door steeds te wijzen op de eentonigheid van zijn verhaal; op deze manier verhief hij het tot de zoveelste macht (de buffels in het verhaal van Saïdjah en Adinda). In deze publicaties is het nog steeds niet gelukt voor de morele verontwaardiging een bevredigende uitingsvorm te vinden. Steeds wordt benadrukt hoe zwaar het leven van vrouwen is en hoe hard ze moeten werken, terwijl ze hier maar weinig eer of gewin mee behalen. Om dit goed uit te laten komen wordt soms met veel nadruk vermeld dat mannen minder fysieke arbeid verrichten dan vrouwen (De Beij 1982, 48), terwijl het feit dat mannen soms ook het nodige werk verzetten slechts terloops wordt vermeld (Rookhuizen 1984, 70). Dit kan bij lezers irritaties wekken. Ernstiger is dat ook een flinke dosis etnocentrisme de onderzoekers parten speelt bij de maatstaven die zij aanleggen om overbelasting vast te

stellen. Soms lijkt het wel of zij zwaar fysiek werk als iets uitzonderlijks of onbehoorlijks beschouwen, terwijl zij er toch, ook vóór vertrek naar het onderzoeksgebied, al van doordrongen hadden kunnen zijn dat dit eerder regel dan uitzondering is voor beide seksen in een boerensamenleving. Zij zijn verbaasd als vrouwen niet klagen over zaken die in het westers suburbia van de middengroepen wél als problematisch worden gezien: een hoog kindertal of sociale verplichtingen, waardoor vrouwen 'geen tijd voor zichzelf hebben' (Rookhuizen 1984, 56, 71-2). Zouden vrouwen in Burkina Faso verlangen naar een kopje Moccocna?, want aan die reclametekst moest ik onwillekeurig denken. Zulke veronderstellingen over vrouwen blijven ongecorrigeerd, terwijl de aangedragen feiten ze toch logenstraffen. Vrouwen doen graag mee aan vormen van burenhulp, ook al hebben zij 'een ongelofelijk zwaar leven' (Rookhuizen 1984, 56, 107). Dat sociale verplichtingen, huwelijken en dodenfeesten een element van vertier en ontspanning in zich hebben, ook al moet erbij gekookt worden, kan toch een antropoloog nauwelijks ontgaan. Dat er ook lichtpuntjes zijn in het bestaan wordt wél gesignaleerd, maar krijgt géén nadruk, vermoedelijk om de teneur van het verhaal niet te ondergraven. 'De vrouw en de kinderen drinken in ruime mate van het bier, zowel tijdens de bereiding als op de dag dat het bier klaar is', las ik tot mijn opluchting (Rookhuizen 1984, 129).

Het gevaar van deze presentatie is dat de klachten stereotiep worden en daarvoor hun uitwerking gaan missen. Wij wisten al dat vrouwen relatief slecht waren bij ontwikkelingsprocessen. Herhaling van onderzoeken die tot dergelijke sombere conclusies leiden is belangrijk als dit gestaafd wordt door analyses die tot scherpere inzichten leiden in het verloop van deze processen. Maar tot nieuwe formuleringen of vragen komt men eigenlijk niet. Wij moeten nu te vaak tevreden zijn met inzichten, waartoe wij ook zonder antropologisch onderzoek wel hadden kunnen komen. Omgekeerd dreigt de antropologie te verschraken tot morele aanklacht.

Dit wordt in de hand gewerkt doordat er geen enkele aansluiting gezocht wordt bij bestaande theorieën. De onderzoeksters hebben kennelijk met een schone lei willen beginnen. Hierdoor nemen zij een extra zware last op zich. Rookhuizen (1984, 119) bij voorbeeld, citeert wel een demograaf om de nadelige gevolgen van een groeiende bevolkingsdruk aan te geven, maar laat in het midden of er bij huwelijkscontracten tussen verwantengroepen sprake is van een bruidsprijs. Zij noemt zelfs de term niet, maar spreekt van 'kado's' (p. 52-3), terwijl het door haar verzameld materiaal alle aanleiding zou geven tot een analyse in deze termen. Voor een onderzoeker die geïnteresseerd is in de uitbuiting is dit toch niet zonder belang. Wél gebruikt zij de gewichtige term 'transformatie' wat structureel-marxistische associaties wekt, terwijl zij gewoon bedoelt dat produkten worden bewerkt en verwerkt.

Er zijn ook aardige aanzetten, die de beschrijvingen van de grond tillen. De

machtsstrijd tussen de seksen wordt door Schrijvers, Rookhuizen en Everts met verve beschreven (in de bundel van Postel-Coster). Van der Most van Spijk heeft oog voor de sociale rol van de vroedvrouw, die de eng technische kanten van haar beroep verre overschrijdt, terwijl zij ook aandacht geeft aan de betekenis van de omringende mannenwereld, de clanruzies bij voorbeeld, die het gedrag van vrouwen mede bepalen. Bosch laat zien welke rol verwantschap en statusoverwegingen spelen bij handelsrelaties en de carrière van marktvrouwen. Ook de spaargroepen van vrouwen, waarover nog niet zoveel bekend is, komen goed uit de verf. In deze gevallen is er ook sprake van een reële bijdrage aan een fonds van kennis.

Er worden ook allerlei interessante punten aangestipt, die eigenlijk onvoldoende worden uitgewerkt terwijl er toch, op grond van deze studies, in vergelijkend perspectief wel iets meer over te zeggen zou zijn geweest. Om enkele voorbeelden te noemen: als een actieve bijdrage aan de economie onvoldoende is voor sociale erkenning, macht en prestige (Fogelberg in Postel-Coster 1985, 214), wat betekent dan de beschikkingsmacht over hulpbronnen? Wat betekent bij voorbeeld de mogelijkheid land te bezitten voor vrouwen? Dit is zowel in Egypte als op Sri Lanka mogelijk (Van der Most van Spijk 1985, 145; Schrijvers 1985, 80), terwijl deze potentiële machtsbasis – door de schrijfsters wordt hardnekkig het lelijke ‘weinig toegang tot hulpbronnen’ gebruikt – in West-Afrika ontbreekt? Daar wordt het land door verwantengroepen beheerd, en niet door individuen. Pakt dit nu in het algemeen ongunstig uit of kan het ook positieve gevolgen hebben voor vrouwen?

Hoe algemeen is een minderwaardigheidsbesef bij vrouwen, en hoe staat het met de verankering hiervan in de ideologie? Dit schijnt in Egypte en op Sri Lanka veel uitgesprokener te zijn dan in West-Afrika. Hoe verhouden de voordelen van afzondering van vrouwen zich tot de nadelen (Van der Most van Spijk 1985, 144). Waaraan valt het toe te schrijven, dat de relatie tussen schoonmoeder en schoondochter er één is van coöperatie bij de Mossi (Rookhuizen 1984: 54, 60), en op Sri Lanka van rivaliteit, terwijl het toch in beide gevallen om sterk door mannen gedomineerde groepen gaat?

Hoe algemeen geldt de uitspraak (Postel-Coster 1985, 7) dat mannen in de stad zich gemakkelijker aan de verplichtingen jegens vrouwen en kinderen kunnen onttrekken dan op het platteland? Bij de Mossi schijnen de nog steeds functionerende verwantengroepen hierop een rem te zijn.

En hoe staat het met de afhankelijkheid van echtgenoten: is deze op het platteland kleiner dan in de stad (Bosch 1983, 24)? Dit laatste sluit aan bij een belangrijke vraag, eigenlijk de hoofdvraag: hoe verhouden de gevaren van afhankelijkheid, ‘housewifization’ en marginalisering zich tot die van autonomie, die toch ook vaak tot marginalisering leidt? Zowel in Egypte (Van der Most van Spijk 1985, 142) als in West-Afrika (Bosch 1985, 122) ruilen vrouwen de vrijheid

graag in voor een hogere levensstandaard en sociaal aanzien. Als vrouwen inderdaad de laatste schakel vormen in een keten van uitbuiting (Postel-Coster 1985, 9), wat baat haar dan autonomie? In West-Afrika, waar dit feministisch ideaal het dichtst benaderd wordt, is de praktijk immers teleurstellend (Rookhuizen 1984, 118, 182). Autonomie betekent hier evenzeer marginalisering als segregatie dat is in andere regio's. De conclusie lijkt onontkoombaar dat het heel moeilijk is voor de sociale wetenschappen dienstig te zijn aan de samenleving. Dit blijkt bij voorbeeld als het gaat om het formuleren van levensvatbare idealen voor de internationale vrouwenbeweging.